

Madách Imre

**AZ AESTHETIKA ÉS TÁRSADALOM
VISZONYOS BEFOLYÁSA**

Székfoglaló értekezés a Kisfaludy-Társaságban
(1862. ápr. 2.)

Nem akarom a tekintetes Társaság türelmét a szép lényegének meghatározásával fásasztani, el re tudva, hogy az ügyis sikertelen és medd maradna. Mi harmadfél ezredév legnagyobb elméinek rejtély maradt, az valószínű en új harmadfél ezredév sem fogja kideríteni, már csak azon változhatatlan örök törvénynél fogva is, mely az egész emberi nem gondolatvilágát oly pontosan körülírja, hogy abból, mint a néphit b vös karikájából, kitörni a szellemnek nem lehet.

Ki határozhatná meg a világosságot úgy, hogy annak lényegér l a vaknak is kell fogalmat adjon? Vagy a hangot úgy, hogy azt a siket is megértse. Ugyebár senki, mindkett r l csak érzéseink tanuskodhatnak.

Két érzékkal nemesebb az ember az egész teremtett világnál, két érzéssel, mely egyedüli sajátja, áll felül csupán az állaton, e két érzék egyikével a jót a rossztól különbözteti meg, másikával a szépet és rútat ismeri szét.

Mell zük azonban a jónak célomra nem tartozó fogalmát, s maradjunk csupán szépnek vizsgálatánál, mely amazzal oly sokban rokon.

S ha meg kell nyugodnunk a lehetetlenségben lényegét meghatározhatni, ne higgyük azért, hogy ezzel már a szép abszolút voltát is feladtuk. A szép és rútlétező fog önmagokban örökké s létezőkr l értesülendünk mi is mindit, kiválóan emberinek nevezhet érzékünk által.

Sokszor fogunk ugyan találni embereket, kik minden egyéb jeles tulajdonaik mellett semmi fogékonysággal nem bírnak a szép iránt, vagy kiknél a szépnek érzete a legfonákabb irányban nyilatkozik. De ily eseteknél se a szépnek létezésén kétkedjünk, de gondoljunk az azt felfogó orgánum hiányára. A legderebb ember is lehet vagy siket, - s egyes érzék fonák m kódására is elég példát nyújt a patológia mint, hogy csak egyet említek, vannak másként igen ép s er s szemek, melyek csak bizonyos színeket nem bírnak megkülönböztetni, leggyakoribban a pirosat a kéket l s a kéket a zöldt l, úgy hogy e színek felcserélésével festett tájképen semmi botránkoztatót nem találnak.

S t még az se rendítsen meg a szép abszolút voltában helyezett hitünkben, az se vezessen azon téveszmébe, hogy a szépnek fogalma csak konvencionális fogalom, ha azt tapasztaljuk, hogy csak nemes példák után való m velés s hosszú gyakorlat fejleszti a szépnek érzékét magasabb fokokra, hisz többi érzéseink is csak gyakorlat által fejlenek, élesednek. A csecsem nek tudnia kell a távlat szabályait, az ifjú vadász csak gyakorlat után mássza meg a havasok siklóit, a fiatal anya csak éji virrasztások után tanulja kiismerni gyermeke dadogásaiból a természet öröme s fájdalom hangját. Minden ügyesség, mesterfogás, csak gyakorlat szüleménye, s t az ember egész nevelése, m vel dése nem más, mint szunnyadó lelki tulajdonainak gyakorlat által való felgerjesztése.

De szinte hallani vélem anyagiságra hajló korunk kérdését: Mi célja lehet hát a szép körüli kutatásoknak, mi haszna átalán az esztetikai tudományoknak? S a felelett l, melyet 4e kérdésre adni bírunk, függ egyszersmind e Társaságnak is jogosultsága a közelismerésre s gyámolításra, miután épen e társaság feladata az esztetikai tanulmányok el mozdítása s terjesztése.

Nézetemet szerint az esztetikai m velés haszna kettes, el ször is az egyénre, másodszer a társadalomra.

Ami az egyént nézi, ha minden létezőrekvésünk oda megyen ki, ha egész új civilizációnk küzdelme oda irányul, hogy magunknak kellemes létet biztosítsunk s így érzéseinket, melyeket közösen bírunk az állattal, kielégítsük, nem kell-e mindenekfelett igyekeznünk azon érzékünket is gyönyörök kútforrásává tennünk, mely egyedüli sajátunk, s melyr l még sejtelem sincs semmi más teremtett lénynek, míg minden egyéb érzékszülte gyönyörben egyik vagy másik gy ztesen versenyez velünk. Valóban egy klasszikailag kim velt emberben a szépnek érzéke egész egy új világot tár fel lelke el tt, megáranoyozza a természetet, melegebb festéket önt reá, s édes dallal

rezgi az keresztül. Életet lehel az emberi elme m veibe, s egyenjogúvá tévén azokat Isten teremtményeivel, felmagasítja a lelket, melyet annak élvezésére képesített. Csupán az ilyen ember mondhatja, hogy emberi szemekkel látta a világot. – Csupán az ilyen emberre illenek a szentírás szavai is, hogy nem csak kenyérrel élünk.

De még százszorta nagyobb az esztétikai m vel dés fontossága, ha az a nemzet életébe ment át.

A történeti korszak kezdete óta hány nemzet lépett fel a cselekvés küzdterén, s hány nemzet t nt le arról ismét! S mi az, mi t lük örökségül a kés korra szállt? Nem nagyszer arcaik, nem fórumok elvküzdemei, nem meggy jtött kincshalmi a sürgöl d iparnak, csupán esztétikai m vel désöknek üde gyümölcsei. Harcuk tombolása rég elcsitult, legtöbbszörre velök együtt ellenségeiket is az enyészet ugyanegy szemfödele takarja. Fórumi küzdemeiket többé nem értjük, elavult az eszme, mely ket lelkesíté. Elfogytak a meggy jtött kincsrakások , s szeszélyes istenségek ki tudja hol vert magának újabb tanát. És mind e sürgésb l, mind e zajgásból, melyet oly nagyszer nek képelt, oly végtelennek hitt, ki közötté élve halotta azt, csak egy koboznak édes pengése rezeget b bájosan hozzánk, - gyöngye dal, melyet a fejkábitó lármában tán észre sem vett senki, vagy legfeljebb a pihen harcok szünóráit édesíté. Most egyedül ez hoz hírt hozzánk korának küzdéseir l s a küzdés porladozó óriásáról, kik egész nemzedékre vetettek árnyat, s most már bennünket csak úgy érdekelnek, csak annyira hatnak reánk, amennyire napi eseményekb l költészetté magasítá a b bájos ének, s ragyogó palástot vont reájok a nemesít m vészet.

Ki ismerné még a h si Atridák házát a tragikusok, ki az Iliás h seit Homér nélkül? – Kit érdekelne jobban a kis Görögország harca Perzsiával más számtalan nép küzdésénél, melyeknek már nevök is rég feledésbe d lt, ha Marathon síkjain a harcver k szent csontjaival együtt a m vészetek...

Mintaképeit is nem ásnók fel a porból. Ha minden romboló h s nevé egy alkotó lángész nem örökíti vala meg.

Rómának nem világuralma hat többé jelen m vel désünkre, úgy emlékeznénk meg legfeljebb róla, mint a mongol világuralomról, ha egy Horatius vagy Cícero szelleme nem tenné azt nemesebbé.

Spanyolország elveszti Peru aranybányáit. B neinek büntetéseül politikai nagyságából a kétségbeesés és a nyomor örvényébe hanyatlott vissza. De Calderonja, Cervantese és Murillója örökzöld és b nnélküli koszorúkról biztosíták nevét.

Anglia tengerentúli gyarmatai el reláthatólag, önálló felvirágzásra vágyódva, elszakadandnak t le. A világkereskedés elhagyandja fehér partjait, mint elhagyta Velencét, a Hansa - városokat, s új tazát keresend magának; de Anglia nagyságát Shakespeareje, Byronja, Hogarthja már túlemelték minden id kön.

Németország, mely népelemének nagyságát nem oly meggyalázó szétszaggatottságban fetreng s nem bír abból kibontakozva, nemzeti létre verg dni: irodalmában, festészeti s zeneiskolájában eggyé lesz s nagygyá.

De nem fárasztom a példák végtelenig nyújtható sorával a tiszt. Társaság türelmét, már ennyi is elég annak bizonyítására, hogy saját magunk nemzeti énjét, mely századokon keresztül folytonos élethalál harcban áll lételeért, mindenekfelett és er sebben megnyert csatáknál, esküvel pecsételt ment levelénél az ingatag politikának, esztétikai m vel désünk gyarapodása biztosítandja.

Árpádunk, Toldink, kik eddig csak minket érdekeltek s hazafiúi kegyeletünket táplálták, kiknek egyenesít jellemvonásaik, mint lemen nap sugára aszerint halványultak, amint cselekvésök hatása reánk a távolság miatt mindinkább fogyott, egy Vörösmarty, egy Arany teremt ihletére a költészet magasító dicsében ébredtek fel újra, s nem kegyeletes szívünkre hatnak ezentül csupán, de mindenekre, kik a szép emberi érzékét kebelükben rejté.

Még néhány ilyen remek, s nyelvünk ott áll, hol a beolvasztás kisszer enyészetét l nem félhetjük többé, mert nem gyermeki visszaemlékezések b bájos kötelekei fogják azt velünk

megtartani, nem résztvevő rokonszenv tanultatja azt meg az idegennel, de azon örökös kultusza a szépnek, mely a görög és a latin nyelvet nem hagyja kihalni.

Pedig még a költészet csak egy kis részét képezi az esztétikai, mely az összes szépművészetek határánál sem éri határát, túlrad az rajtok és hat kívülök is, mint a jogérzet, melyet a törvénykezésnek terme be nem zár. Ott van az élet minden mozzanatában, minden csekélyke tárgyában, mint a nap, mely nem csak a ragyogó testek tükrén lecsillámlik vissza, de jelen van minden egyébnek is színében és árnyalatában. Szóval hasonló az a sóhoz, bár nem étel maga, ott van minden ételnek ízében, és nélküle ízetlen minden.

Napi foglalkozásaink elosztásában, házunk elrendezésében, testünk magatartásában, a legcsekélyebb mindennapi eszköz vagy műszer megválasztásában esztétikai képzettségünk nyilatkozik.

Egy közönséges agyag vizkorsójában a görög népnek, melyben eddig az esztétikai érzet legtisztább öntudatra ébredt, ott van a szép alak, ott a grácia. És míg az esztétikai érzék nélküli ember az aranyat vagy drágakövet formátlanságának zsugorgatva fele értékét lemegfosztja, addig a régi görög a színes értéktelen kavicsból ihletével kincset értékké alkott. Ki terjeszti a szép iránti érzékét egészen köpenye rácvetéséig, saruja bogáig, melyet hetvennél többféleképpen tudott alakítani.

Nem d re mese tehát Orpheus mítosza, ki lantja pengetésével épített városokat, szelidített vadakat. Amely nép pásztort zénél népdalokat eszmél, és ablakai alá virágot ültet, erkölcsi és szellemi tekintetben sokkal felül áll azon, mely gunyhója ronda körében hallgatagon bolyong magában. Olvastam valahol, hogy egész egy vidéknek testileg igen elbutult népe egy nemzedék alatt nemesbb alakot öltött, midőn esztétikailag megvelt papja torzalakú oltárképeit és idétlen szobraikat művészebb és tetszesebbekkel váltotta fel. És valóban, ki merné egész biztossággal eldönteni: a sinai istenek köszönhetik-e inkább rátságukat imádóiknak, vagy ezek elfintorított vonásaikat bálványaiknak.

De hagyjuk el az esztétika széles birodalmát, és maradjunk csak nyilatkozásának azon egy neménél, melyet él szóval vagy írott betűvel gyakorol.

Hozzászoktunk azon balítélethez, hogy az esztétikai jogosultsága csak az úgynevezett szépirodalom határáig terjed. Tudományos tárgyalásokban elnézzük a legalaktalanabb alakot, és támaszkodunk a tetszés csíny már nyanyut költ sokakban a tartalom mélysége iránt.

Megyei jegyz könyveinkben hemzsegenek a legbotránkozottabb kifejezések; politikai szónoklatainkban az izlés minden lépten-nyomon új sérelmet szenved; napi lapjaink végre versenyezni látszanak a műformák elhanyagolásának netovábbjában.

Itt volna már valóban ideje, hogy mind e tárgyak feletti uralmát az esztétika érvényre hozza, és külalakjukra nézve ép úgy kritikájának bírószeke elé vonja, mint bármely szépirodalmi művet; és tényleg szigorúbb annál, mert a nemzet izlésének rontására, a szép érzékének eltompítására erősebben működnek egy szerény körében elhangzó, rosszul sikerült dalnál és egy alig hallgatott esetlen elbeszélésnél.

Egy solecizmus elég volt Athéne legünnepeltebb szónokának ajkán, hogy az az utolsó varga fülét megüsse, és a legnépszerűbb embert lehetetlenné tegye. Thukidides, a nagy történet író az olimpi játékokon összegyűlt népet versenyre lépett nagyszerű művelő külalakjának koszorút szerezni. Szóval csak a félig állat Centaurokra mondta a költő, hogy „charisok nélkül születtek”, mindent, mi tisztán emberi, a szépnek alattvalójául követelvény.

És valóban már, az igazi nagyokat kezdi is a szellem újra megszállni. És míg a tudomány óriás Humboldt Cosmosa ily alaktökélyt mutat fel előttünk, addig mi is, egy Deákban, egy Szalayban, eleven bizonyosságait bírjuk annak, hogy a Gráciák a tudomány istenasszonyának kíséretéhez tartoznak, és hogy a nagy gondolat mindig csak nemes és tetszewt és alakban kíván létre is vergeni.

De bár az újabb kornak irányzatát tekintetben is javulni látjuk, nem tagadhatjuk mégis, hogy óriás távolban vagyunk még mindig elmaradva Görögország esztétikai virágzásának kora mögött, és önkénytelen tolakodik fel előttünk azon kérdés, mik lehettek azon tényezők, mik a

mindig a mindenütt egyenlő emberi szellem felvirágoztatására akkor oly rendkívül kedvező hatottak, s melyek jelenleg valószínűleg teljesen hiányoznak.

Mindezek tüzetes vizsgálata messze túlvezetne szerény értekezésem kitűzött körén, melynek határai közt a tisztelt társaság türelmét igénybevehetni remélhetem. S így csak néhány töredékgondolttal, néhány eszmeszikkal jelzem inkább a fő momentumokat, mint felvilágosítom azokat; ébresztését reményelve inkább az eszméknek, mint kimerítését a tárgynak.

Legfőbb motívum azon remekmelvel elidézése magában a görög életben fekszik, melynek aránylag igen csekély jelentéktelen része folyt le a családi kör s házi otthonosság magányában, legnagyobb része valódi közélet volt, a forum zaja s az akadémiák, cirkuszok nemesb élvei között megszotva.

Az olympi játékokban, a színházakban úgyszólván egész nemzet jelen volt. Színe előtt jelent meg a költő, a művész, a tudós, koszorúért. Szemtel szembe látta bírálóját, kinek szépiészeti

érzékben megbízhatott, melynek befogadására az egész gyülekezet méltóságos nagyszerű sége minden keblet fogékonnyá tenné. Tudta jól, hogy zajos tapsvihara nemzetének mindörökké kiemelt nevét az enyészet körébe, míg a nem tetszés fellebezhetetlen ítélete földig alázza.

Mennyivel elevenebb hatások, mennyivel nagyobb szíves mozzanatok, mint a jelenben! midn az író nyegle könyvtáros segédkezése mellett küldi művét világba, oly közönség elé, mely még csak alakulni fog. Ki tudja, ki fogja még azt a könyvet olvasásra is méltatni? S ha olvassa is majd, olvassa tán olyankor a küzdő szív fájdalomrezgését, midn ágyában el akarja magát altatni, s a magasztos nyugalom helyeit olyankor, midn fejébe alkalmatlan gondolatot akar elzúzni.

Igy majdnem ideális személyül tennik csak fel a költő előtt egész olvasóközönsége, melynek elismerése nem gyönyörködtet, rosszalása nem riaszt és mindkettő egyaránt nem buzdít, nem emel.

Továbbá még akkor az irodalom nem adott kenyéret, csak koszorút, s bár a legmagasabbat nyújtá, mit akkori fogalmak szerint a hálás haza nyújthat, s az egyszer zöldre zér a költő egyenjogúvá tette a győztes hadvezérrel, a tanácsba meg szült honatyával; mégis táplálékul nemszolgált, s így nem volt ok sokat, de igenis kitűnő írni.

Ehhez járult még a szorosítás könnyű s olcsó módjának nem ismerése, az írószerek drága volta, mind megannyi indok arra, hogy egyrészt, a munka megszerzésének nehézségeit annak értékével összevetve, a középszer vagy éppen rossz mindjárt születésénél elfojtassék, - másrészt, hogy azon rövid és rövid írásmódot fejlessze, melyet a régieknél csodálunk, a mostaniaknál vajmi ritkán tapasztasztalunk.

Ezért nem találkozunk mi a régieknél a mai íráskórral, kivéven talán az egy Didymus grammaticusban, ki 3500 könyvet írt. Az akkori könyv hossza körülbelül egy korunkbeli regény egyes fejezetének felel meg, s így Didymust egy termékeny regényíróval vethetjük össze. S mégis nevének felmaradását csak Athenausnak köszönheti, ki inkább gúnyból s int példaként azon megjegyzéssel emlékszik róla, hogy sokszor elfeledvén, mit őnmaga írt, saját tétélei ellen is harcra szállott.

Mennyire különböznek ezektől, a szép hátrányára, jelen viszonyaink!

Az irodalom is kenyérkeresetté lett minden egyébvel. Márpedig ha az egész emberi nem eszmeköre szoros törvény által van körülírva, még inkább áll ez az egyén gondolatkincsére, képzeletének teremtő erejére nézve, úgy hogy mindenikünk csak bizonyos tétjével rendelkezhetik az értelemnek, mely éppen úgy kimerül, mint a virág illatja, mint a nyári fénybogár ragyogása.

Vajhán hányan lehetnek, kik egy kötet nagy, szép és új gondolatokkal tölthetnék meg, de a könyvtáros ívszám fizet, s az egy kötet helyett húsz j létre. A nemes bor, melynek egyes tiszta cseppjei megrészegítenék kedélyünket, elmosódva a tengernyi ízletelenségben, csak émiely undort szül. - Az arany, mely elég lett volna egy tömör művészi serleg alakítására, egy papiros górszobrot csak vékony aranyfüsttel fog bevonni, mely napról-napra kopik, míg elfogy. - Óh, hányan cserélik be így koszorújokat egy darab kenyérért. Hányan élnek egy rövid kényelmes életet nevelők örök dicsősége árán,

Mindenekfelett kártékony befolyással volt azonban az esztétikai művelésre, hogy a szépművészetekbe, a tisztán szépek országába más fogalmakat is kezdtek becsempészni, s azoknak ott kifejezést keresni.

A valódi szépművészi remeknek nem lehet más indulópontja és végcélja, mint maga a szép. Méltóságának érzetében nem adhatja magát semmi más fogalom érvényesítésének, semmi más cél utolérésének szolgálójává, s még magát az erkölcsi jót is csak annyiban engedheti meg, nem uralkodni maga felett, de frigyessülni a szépek fogalmával, amennyiben mint ezzel oly rokon, jelen nem léte hiányt éreztetne velünk, ottléte pedig harmóniájának teljére szolgál, s ugyanazon édes megnyugtató s magasztos húrokat érinti testvérével.

De sok újabkori író már a szépek egész birodalmát, mely csak a teremtő géniusz eltt végtelen, kimerítettnek hitte, s hogy mégis némi újat mutasson, a színeket, alakokat kezdte túlozni. – A túlzott szín és alak még túlzottabbakat von maga után – író és közönség egymásra hatott; s végre: valamint a túlságos ínycsok nem gyönyörködik többé az étkek finom zamatában, s csak a fűszerek s csípősségek ingerlik még ajkát; mint a kiáltó kéjenc, végre csak hátának korbácsolásában lel még némi gyönyörérzetet, mint az esztétikai képzettséget nélkülöz töröknek az operaházban a hangszerek összevissza hangolása tetszett a legjobban, a sülyedt erkölcsiség enbernek minden nemesb élveit a szerencsejáték halálos izgakma pótolja, vagy a nagy közönség mulatságot lel egy ember kivégeztetésében : éppen úgy s ugyanazon lelkiállapotok s motívumok által jutott s árván hagyott helyére a szépek, melynek illékony illatszer szellemi hatása nem elégtett ki többé senkit, az érdekes, az ingerlő, mint az újabb műalkotás principiuma. – S bár a kitűnőbb, a költőibb lelkek, hogy ez új istenség nem bír méltóságával a réginek, magasztani óhajják azt s legalább nemesb elvek hordozójává avatva, megalakíták az irányköltészetet; egy bálvány helyett csak kettőt hoztak létre, s nem pótolták az elszállt istenséget.

Így született különösen a mai regény, korunk csodálatos műfogalmainak monstruózus gyermeke, mely kötetdús terjedelmével sem életünk tartamával sem körülírt lelki tehetségeinkkel nincs semmi arányban. – Vagy ki szentelhet rövid életéből, melyet mind a tudnivalók, mind a esztétikai élvezetek naponként szaporodó anyagkészlete mind többfelé vesznek igénybe, csak egyetlen esztétikai alkotás élvezetére hosszú heteket, mely idő elégleendne egy szaktudományról fogalmat szerezni, vagy a hajdankor műremekeinek egész egy világát átélni. Valóban senki más, mint saját korunk blázírozott gyermeke, kinek még e rövid élet is hosszú; kerüli a gondolatot, mely öntudatra keltené, s az őrzésérzetét kártyával vagy egy regénnyel igyekszik kitölteni. – De nem kevésbé ellenkezik ily műalkotás lelki képességeinkkel is. Ki bírna mértföldnyi hosszú képben, vagy napokig tartó zenedarabba művészi egységet s költői életet lehellni? S ha volna is ilyen, ki volna azt képes összefoglalva onnan kiérezni? Bizonytal senki.

Egy Hommer Iliása nagyszerű cselekményeit oly idő alatt játszhatja le szemeink eltt, mely sok újabkori írónak alig elég, hogy két szerelmesét, kik között minden akadály egy fonott kertigátnál alig egyéb, egymással megismertesse.

S most, bár hátraeső helyen, oly indok fölemlítéséhez jutottam, melyet – fontosságát nézve – tán első helyre kell vala tennem, s ez azon tanulmányosság és ismeretgazdagság, mely a klasszikus kor íróit jellemzi, de az újabb nagymesterek műveiben is ragyog.

Homér hős költeményeiben korának egész tudása benn foglaltatik. Nem csak a tragikusok, de a dalköltők is Görögország minden bölcséinek világnézetét feltárják elttünk; s a bohókásnak látszó komikus Aristophanes tréfáiból is száz neme a legkomolyabb tudásnak csillámlik el.

Az újabbak közül egy Dante, egy Milton, Shakespeare vagy Goethe néhány vékony kötetbe annyi ismeretkincset rakott le, hogy az azokat aknázók serege egész könyvtárat képez immár.

Igaz, mentül hátrább megyünk a korban, annál könnyebb volt a költőnek újat mondani. Az emberi lélek korlátolt s változhatlan voltánál fogva ugyanazt, mit kétezer év eltt gondoltak, bizonyosan sokszor mi is újra gondoljuk; de az a gondolat, mely akkor új volt az irodalomban – most már elkopott plágiummá leendene.

Igaz, hogy a tudás köre hajdanta mindinkább szűkebb, s így könnyebben elsajátítható. Mindinkább csak spekulatív jellemű, s így mint már magában is nagyrészt költészet, könnyebben

is asszimilálható a költővel, mint Bacó után az óriásilag növekedő pozitív tényeken alapult materiális tudás. De ki mondhatja, hogy ezt már nem lehet költészetnek magához magasítani? Csak a nagy szellem kell, s az anyag egy egész világa életre serken.

Igaz az is, hogy azon nagy költők drága gyöngyeiket nem éppen mind maguk termették. Egyes ember lelki erejét tán túl is haladná annyi teremtmény, mint Homérban vagy Shakespeareben, Aristophanes és Molièreben nyilatkozik. Kincseik egy része valóságos oroszlánrész, melyet gyöngébb szellemek elragadtak el. De mindegy, a gyöngébbek nevei rég feledékenységbe dőltek volna úgyszólván. Virágaik illatát észrevétlen hordja vala el az enyészet szele, míg így remek koszorúba kötve a művészi ártól, nem csak ezek neveit teszik halhatatlanná, de egyszersmind az emberi szellem apoteózisát is hirdetik.

Igaz végre az is, hogy megalapított nevű nagy írókból sokszor oly szépségeket is magyarázunk ki, melyek valóban soha eszök ágába sem jutottak, s így saját szép eszméink rovására ékességeket rakunk a már úgyis gazdagokra.

De bár korántsem hiszem, hogy azon háromezer elveszett író, kiknek neveiket Athenaeus idézi, hasonló jelenségek lettek volna a megmaradtakkal, s t e hiedelmet hasinló csalódásnak tartanám, mintha egykor, mid n a német irodalomból már csak Goethe maradt fel s egy példánya a lipcsei könyvvásár lajstromának, a fellelkesült archaeológ ennek minden számában egy Goethét siratna, mégis aggodalmas elégedetlenséggel nézem korunk költőinek azon túlnyomó irányát mellyel borzadva minden tanulmánytól, azt az ihlet megöl jének tekintik, mellyel a tudós elnevezést majdnem gúnyául bélyegzik a költészetnek, s nem veszik tekintetbe, hogy mint a zene, a legillantszerűbb nyilatkozata az emberi szellemnek, ép a legmerevebbel, a matézissal rokon, úgy a költészet a száraz logikának t szomszédja. S ép úgy mint ennek, a legrejtettebb ellentétek s hasonlatok kiderítésében, a legnagyobb szubtilitások kifejtésében áll egész birodalma. Nem veszik tekintetbe, hogy amely hasonlatot a holdsugáron kezdünk, a tentartón folytatunk s a földrengésen végzünk, valamint logikai, úgy már ezért költő sem lehet; vagy melynek ignorantiján a gyermek elpirulna, annak magasztosságán a megn tt nem fog lelkesülni.

Elismerem én is, hogy a költő születik. Igen, mint a hadvezér, a politikus, a zenész, szóval minden, ki egyre vagy másra hivatva van. Kire géniusza nem mosolyog, az semmi studium után sem viendi elbbre ügyét; de ha mosolyog, a mosolygással nem menti még fel, s t édesgetve csalogatja kedvencét a tanuláshoz. Hiába adunk kardot vagy tollat, ekeszarvat vagy vés t a kézbe, melyet annak kezelésébe bele nem oktatumk, s csak körül kell tekintenünk, hogy lássuk, miként az efemer dicség minden nevét egy rövid század hullámtengere elborítja, csak azok maradnak fel tükrén, melyeknek babérai alapos s fáradságos tanulmányokban gyökereznek.

Végül hagytam felemlítését a leghatalmasabb emelty nek, mely a régi kor remekeinek teremtésére befolyt, s ez a vallás.

A vallás az észnek költészeté s a költészet a szívnek vallása. Mi természetesebb, mint hogy e két nem egymásnak fáklyáján gerjessze lelkesülése lángjait. - De a vallásnak, hogy e célnak megfeleljen, szabadnak kell lenni minden ortodox védelemt l, minden igaz hit ség sáncolattól, hajlékonyan kell hozzá simulnia a nép szellem örökké alkotó módosításaihoz.

Ilyen volt m remekeink hazájának vallása, költő virágaival s a nemzet störténetébe mélyen befonódott gyökével; míg Egyiptom, hol papi kaszta örködött a merev igazhit ség fellett, soha Pindarokat s Aeschylusokat nem szülhetett.

Mennyi bájt, mily gondolatvilágot költött csak egy mitológiai, név, melyet a költő dalában érintett! Nekünk, kik annak hitét nélkülözzük, lapok kellenének eszmének pótlására.

Meg is maradt minden korban élénk érzése annak, hogy hit és költészet elválhatatlan ikrek - a delej egymást kiegészít két külön sarka, - s a művészetek ujjászületése korában ismét a hit volt, mi a festészetet, építészetet és zenét ihleté. Ezeknek az az ortodox merevség kevésbé állhatta útját; legrosszabbul volt szóban nyilatkozó testvérök, mert az inkvizíciók szigorát legkönnyebben vonható magára.

Szorult helyzetében félénkebb papjai visszaveték magokat az olympi istenek karjaiba, s bár legkevesebb sikert arattak, mert nem hogy isteneik éltetve hatottak volna m veikre, s t épen

azoknak lett volna szükségök az elevenít hitre, hogy halottjaikból feltámadhassanak, mégis ez iskola, rideg sírolti leheletével s halottakról rablott ékeivel majdnem az utolsó évtizedig kísértett közöttünk.

A merészebb lelkek azonban három irányban próbáltak szerencsét.

Vagy aláveték magukat a szoros igazhit ség jármának s annak körében kerestek lelkesülést; ez irányban Dante, Tassó, Milton haladt, egész Klopstockig, több s kevesebb sikerrel, de elvitázhatlan jellegével a dogma tekintélye merevségének.

Vagy alkottak új s a körülsáncolt igazhit ségen kívül es istenségért, attól várva ihletet és dicset. De a kétes jellem lovagerény s az ideállá er szakolt n bálvány tisztelete nem ihletést de beteges álomlátást, nem dicset de bengali tüzet hozott csak létre, egész egy nagy birodalmát az emberi érzelmeknek hozván ellentétbe nemcsak a klasszikus kor józan világ nézletével, hanem átalán az emberi természettel. Bár ezen iskolából alig maradt fel a lángesz Ariostoén kiv l, a bal irány még most is létez részsztint eredeti alakjában a német irodalomban, részsztint csak elvében s ellenhatásában a franciában mely a férfi erény s n iség alakjait a mai társadalom nem kevésbé beteges néztpontja szerint idomítván által, az emberi természettel ép oly kevésbé rokon s szintén oly méltóság nélküli isten állított a ledöntött bálványnak helyébe.

A harmadik irány emberei végre kilesték azon hitet, melyet a nép örök ifjú alkotóereje, kiapadhatatlan költészete észrevétlenül alkot a mereven szabályozott vallás mellett, szíve ürenek kitöltésére, - hogy úgy mondjam, saját házi használatára. Mellyel tündérekkel népesíti a napsugaras völgyet, törpékkel a bánya fenekét, boszorkányokkal a szirtek k dülte ormát és aranyalmát term kertekkel a messze puszták kietlenei; mellyel minden kevésbé örzött legendára virágarabeszket függeszt s a szent hagyományt édes epizódokkal szövi át.

Ne mondja senki, hogy mindezekbe felvilágosodott korunk ép úgy nem hisz, mint Olympus isteneibe. Megrázó, nagyszer események, melyekben egy, a világ sorsát intéz magasabb kéz úgyszólván láthatóvá lesz, el ítéletessé teszik az embereket. Legnagyobb s legfelvilágosodottabb embereinket látjuk, hogy egy dönt csata el tt csekély véletleneket jó vagy bal jelül tekintenek. Aggódva nézik a madár reptét vagy halják az ébred hajnal zagyva hangjait. Olykor megdöbbenünk egy rejtélyes jóslatra, s a dajkamesék fantasztikus alakjai, a gyermek emlékek egész világa a valóság színét ölti fel el ttünk, élünk ünnepélyes pillanataiban.

Ki megholt kedvesét siratja, egy- egy lees csillag láttán összerezzen, s a boldog szerelmes tündérnek biztató szavát hallja a lágyan susogó szell ben. Ez az emberi kebel kimeríthetetlen poézisa.

Egy remek költ i m azon eszköz, mely lelkünket hasonló benyomások, hasonló hit befogadására alkalmas ünnepélyes hangulatba teszi. Bizonyosan az ókor nagy szellemei ábrándalakjaiban. De mid n Kadmos házának nagyszer tragédiája folyt le szemeik el tt, ép oly kevésbé kétkedtek lelkesülések közepett az istenek beavatkozása fel l, mint mi Macbeth boszorkányait valóságos lényekül fogadjuk el és Banquo szellemét nem nézzük ízetlen tréfának.

Ez tehát azon út, melyen Hellas elveszett Olympusának magasító hatását pótolhatni hiszen az irodalomban. Nagy példák állnak annak bizonyítékául el ttünk Shakespeare Hamletjében s Nyáreji álmában, Byron Manfrédjében s misztériumaiban, Goethe Faustjában s balladáiban. De még roppant, eddig alig sejtett kincshalmaz fekszik el ttünk szent könyveinkben, legendáinkban, mondáinkban, melyeknek csak egyes szemeit kezdték felásni jeleseink, s mi ragyogóak már csak ezek is egy Tompa m vész kezébe! - Valóban csak merész s alakító szellem kell egy új világot kitárni el ttünk.

Ne féljünk attól sem, hogy a hitregei elem felvétele miatt talán pozitív s reál tudásunk vivmányait lennének kénytelenek kizárni költészetünk b l. Mint a régiek Olympusok mellett Zeno és Epicur filozófiai elveit tudták érvényesíteni m veikben: úgy az újabb s általam felhozott mesterek példái megnyugathatnak, hogy azt jelen tudásunkkal mi is képesek leszünk tenni, csak az alkotó s mesterkéz ne hiányozzék.